
Hungaricumok Hallében

A lutheri reformáció alapján létrejövő és a XVII. század folyamán végleg megerősödő német evangélikus egyház történetének közismerten kiemelkedő személyisége, August Herman Francke (1663–1727) Halle an der Saale egyetemén a pietista szellemű kegyesség és műveltség meghonosításával újíttotta meg az egyházi életet. Miközben a neves teológus-pedagógus a kiüresedett, megcsontosodott formákba merevülő kereszténység helyett az elmélyültebb és gyakorlatiasabb spirituális élet kívánalmát hirdette meg, nagy súlyt helyezett a tudományok korszerű eredményeinek népszerűsítésére, azoknak a vallási életbe történő bevonására, a pallérozottabb életvitel kialakítására. Hatása egész Európára kiterjedt, egyetemi előadásait magyarországi hallgatók is nagy számban látogatták, műveit lefordították és kiadták, levelezése és kulturális kapcsolatrendszere az egész kontinenst behálózta.

August Herman Francke 1694-ben a gyakorlati kegyesség jegyében alapította meg városában az árvaházat (Waisenhaus), s ebben könyvtárat (Bibliotheca Orphanotropei Halensis) rendezett be. Fontosnak tartotta ennek állandó gyarapítását, amely olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy az állandósuló adományozások, majd később a tudatos beszerzések révén mára Németország egyik legfontosabb kutatókönyvtárává (Studienzentrum) nőtte ki magát. Jelentőségét illusztrálja, hogy a mintegy 110 000 kötetes könyvtárban 333 ősnymtatvány található, Biblia-gyűjteménye pedig 99 nyelven tartalmazza a Szentírást. Több tízezer kötete már a világhálón is olvasható, olvasóterme kutatók nemzetközi találkozóhelye, méltán nevezik újabban a hallei központot „kis Wolfenbüttelnek” vagy „második Wolfenbüttelnek”. Korábbi alkalmi kutatások már jelezték, hogy az impozáns gazdagságú bibliotéka magyar anyagban bővelkedik, indokoltta vált tehát ennek számba vétele és szakszerű feldolgozása. Az evidens magyar igény mellé érthető módon társult a német tudomány érdeke, amely a hallei gyűjtemények nemzetközi jelentőségét látta bemutathatónak a vállalkozásban.

A nagy mennyiségű hungarica-anyag feltárására és közzétételére 2000-ben szerződés jött létre az OSZK és a Franckesche Stiftungen vezetősége

között. A kutatás a Magyarországot és Erdélyt érintő hungaricumok négy állományára terjedt ki: a portrék, a térképek és látképek, a kéziratok, valamint a nyomtatott kiadványok anyagára. Az eredmények publikálása *Brigitte Klosterberg* és *Monok István* szerkesztésében, *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle* címmel indult meg. Már az első kötet jelezte, hogy rendkívül értékes történeti forrásokhoz jut általa a magyar művelődéstörténet, s ugyanakkor a német pietizmus nemzetközi kisugárzása is jóval gazdagabban rajzolható meg ennek révén (Teil I, *Porträts*, Hgg. *Attila Verók, György Rózsa*, Tübingen, Niemeyer, 2003). Ezt követően jelent meg a történeti térképek és városlátképek gyűjteménye (*Historische Karten und Ansichten*, Hgg. *László Pászti, Attila Verók*, Halle, 2009), amely 444 tételével ismét felbecsülhetetlen értéket adott közre, jelentősen hozzájárulva a kora újkor geográfiai látásmódjának megismeréséhez. Az újabb – immár két kötetes – kiadványt a kéziratok bibliográfiája (*Handschriften*, Hg. *Zoltán Csepregi*, Bp. MTA, Adattár, 2015) jelentette, amely másfélszer adatot regisztrál, többségükben német (kisebb részben latin) szövegben előforduló olyan említéseket, amelyeknek hungarica vonatkozása jelentős. Végül a negyedik, most megjelent egysége a sorozatnak azokat az 1800 előtti nyomtatott könyvészeti adatokat tartalmazza, amelyeknek magyar vonatkozása fontosnak mutatkozott (*Alte Drucke, 1495–1800*, bearb. *Attila Verók*, Bp. MTA, Adattár, 2017). Aligha szükséges ezek után hangsúlyozni, hogy az európai kontextusba integrált magyarországi könyvtörténeti kutatásoknak egyik kiemelkedő jelentőségű vállalkozásáról számolhatunk most be, egy kiemelt jelentőségű sorozatnak ezúttal a legújabb teljesítményét méltathatjuk.

A két vaskos kötetben most megjelent munka Verók Attila közel évtizedes munkáját adja közre a kutatás számára. Noha már a korábbi köteteknek is munkatársa volt, a jelen gyűjtemény közzététele teljes egészében az ő munkája. Az első kötet elején terjedelmes, minden részletre kiterjedő előszó tájékoztat a kiadvány céljáról. Felvázolja itt a szerző a Franckesche Stiftungen könyvtárának történetét, amelynek öt fejlődési szakaszát említi: „az áldásos kezdetek” (1698–1728), a konszolidáció évszázada (1728–1832), az oktatás és a tudomány szolgálatának kora (1832–1846), a megtartás és megőrzés évtizedei (1846–1992), a kutatókönyvtár és könyvmúzeum kiteljesedése (1992 óta). A több mint három évszázados intézménytörténet egyik fontos tanulsága, hogy a szellemi értékek szakszerű védelme képes áthidalni az anyagi nehézségeket, át tudja vészelni az átszervezési törekvéseket és ellent tud állni a politikai viharoknak is, megtartva az alapító szándékát, s korszerűsített formában rendelkezésére tud állni a modern tudományos igényeknek.

A bevezető tanulmány áttekinti a hallei–magyarországi kulturális kapcsolatok történetét is, ebből kiviláglik, hogy a Saale-parti város egyetemét főleg a XVIII. században nagy számban látogatták a Kárpát-medence tájairól érkező peregrinus diákok, akik főként a szepességi cipszerek és az erdélyi szászok köréből kerültek ki. Olyan tehetség is itt végezte stúdiumait, mint a pozsonyi polihisztor Bél Mátyás, akinek a hallei pietizmus szellemében formálódott ki terjedelmes tudósi karrierje. Külön alfejezet méltatja a brassói születésű, később Halléban professzorrá választott polihisztor Martin Schmeizel magánkönyvtárát, amelynek *Hungarica* és *Transylvanica* anyaga részben bekerült a Stiftungen gyűjteményébe, de possessori bejegyzései révén ma is pontosan rekonstruálható. Az állomány jelentősebb része ma már a nagyszebeni Brukenthal-múzeum könyvtárában található

Az is az előszó feladatai közé tartozott, hogy Verók Attila definiálja a *hungarica* fogalmát. Ő ezt – a sorozat korábbi köteteihez igazodva – a legtagabb értelemben használja, a fogalom négy hagyományos kritériumát (magyar nyelvűség, magyarországi kiadási hely, ottani szerző bármely nyelvű műve, külföldön kiadott magyar témájú kiadvány) egy ötödikkal bővíti, a magyar eredetű, azaz magyarországi possessori bejegyzéssel ellátott műveket is ide sorolja. Az öt alapvető kritériumnak megfelelő tételeket 15 „Gattung” szerint osztályozza, ez a megjelölés azonban itt nem műfajt, hanem típust jelöl, s így minden lehetséges *hungarica*-vonatkozás számon tartható (magyarországi vagy erdélyi szerző, társszerző, kiadó, nyomdász, ajánló, possessor, kép, térkép, recenzió vagy említés magyar vonatkozással, egyetemes történelem magyar részletei stb.). Mivel a katalógus tételeinél az ezekre utaló számok megtalálhatók, így az adatok visszakereshetők és számos eddig nem ismert összefüggésre deríthetnek fényt a jövőben.

Maga a katalógus több mint ezer lapon át mutatja be a nyomtatványokat, szám szerint 3194 tételt. A szokásos könyvészeti adatokon (jelzet, hosszú cím, kiadó, terjedelem stb.) kívül megkapjuk a magyar vonatkozások (Ungarnbezug) lapszám szerinti feltüntetését is, ami alig túlbecsülhető módon megkönnyíti az adatok felhasználását és a további kutatást. Képet nyerhetünk többek között arról, hogy a könyvtár német használói mit olvashattak Magyarországról, milyen képük lehetett a Kárpát-medence népeiről, vallásairól, kultúrájáról. Mint a névmutató tanúsítja, szerepelnek a kiadványokban a magyar királyok, erdélyi fejedelmek, hadvezérek, arisztokrata családok, politikusok nevei, az utóbbiak közt Habsburg és török uralkodók, szultánok is. A kora újkori magyarországi íróknak szinte mindegyikéről szólnak az adatok. Zrínyi Miklós, Pázmány Péter, Káldi György, Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Zsámboky (Sambucus) János, Bél Mátyás egyaránt

számos adattal szerepel a kiadványokban, különösen gazdag a könyvtár a protestáns lelkészekre, főként a németül író evangélikus szerzőkre vonatkozó utalásokban, említésekben. Az utóbbiak többnyire a felekezetek életével, egyháztörténeti eseményekkel, teológiai kérdésekkel kapcsolatosak, de jelentékeny helyet kapnak a nyomtatványok által közvetített kommunikációban a háborús hírek, várostromok, politikai témák is. Ugyancsak gyakori a Kárpát-medence földrajzi helyzetének ismertetése, népességére, klímájára, történelmére vonatkozó információk közvetítése. Gazdag kincsesbányája ez így a magyar–német szellemi kapcsolatoknak, de azon túl a kontinens középső régiójában zajló kora újkori kulturális transzfernek is jellemző és tanulságos példája. Az ilyen mélységű kutatást, az autopszia alapján teljességre törekvő Hungarica-feltárást a hallei könyvtári szakemberek messzemenő együttműködése tette lehetővé, az egyes nyomtatványok kézbevétele garantálja a kigyűjtött adatok hitelességét.

Az impozáns méretű katalógus használatát számos regiszter segíti, a kötet végén található a személynevek, helynevek, kiadók, nyomdászok betűrendes mutatója, a Hungarica-típusok lajstroma, a kiadványok kronológiai áttekintése és a jelzetek listája. Mindez messzemenően kielégít minden további kutatási igényt, mivel a szellemi értékek cseréjének, a kulturális kapcsolatok csatornáinak a korábbiaknál jóval árnyaltabb feltárására ad lehetőséget.

Ahhoz, hogy ez a kettős kötet a sorozat záró darabjaként létrejöjjön, több intézmény közös szándéka, például együttgondolkodása és támogatása volt szükséges. A nagyszabású projekt megvalósításához a Franckesche Stiftungen zu Halle mellé csatlakozott az MTA Könyvtára, az OSZK, a Szegedi Tudományegyetem, az Egri Eszterházy Károly Egyetem, a Nemzeti Kulturális Alap, amelyek mindegyike mind intézményi háttérével, mind szakemberei révén nyújtott anyagi és szakmai segítséget a munkához. Az ilyen módon kialakított nemzetközi tudományos együttműködések egyben azt is bizonyítják, hogy Európa szellemi értékei közkinccsel jelentenek, számon tartásuk és hasznosításuk időszerű feladat, az általuk kínált tanulságok pedig csak összehangolt kutatások révén épülhetnek be kontinensünk kulturális múltjának és jelenének összképébe.

Brigitte Klosterberg és István Monok (szerk.): *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle* (A Franckei Alapítványok Hungarica gyűjteménye), Alte Drucke (Régi nyomtatványok) 1495–1800, Bd. I–II, Bearbeitet von Attila Verók, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2017. 1235 o.

Bitskey István